

Туляков В.О.,
професор кафедри кримінального права Національного
університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

ВІЙНА ТА ЗЛОЧИННІСТЬ: МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Кримінальне право – це інструмент захисту суверенітету та безпеки прав і свобод людини, що виступає основним знаряддям, котре символізує правове, моральне та соціальне ставлення людей, суспільства та держави до оборони від різних загроз та криміногенних факторів.

Розробка нового кримінального законодавства України за умов використання сучасних європейських наративів і дискурсів розвитку суспільного розуміння значущості кримінально-правового впливу має довести, наскільки глобальні та регіональні протиріччя, дисбаланси та конфлікти вплинули на верховенство права та як безпека людей повинна бути захищена загалом на Європейському континенті [1].

Розуміння того, наскільки стабільною має бути кримінально-правова форма, яка дисонує з розвитком суспільних і соціальних відносин й процесів, кидає виклик соціальним схемам ефективного контролю над злочинністю з боку держави, жертви та громадянського суспільства.

Відчувати себе безпечним, захищеним і незалежним означає бути щасливим. Статус щастя відображає загальноприйняте в сучасному сталому світі почуття спокою та безпеки.

Але роль держави змінюється на багатополлярному інформаційному суспільстві після правди. Зловживання владою та широкомасштабні корупційні практики в перехідному періоді розвитку приводять до того, що кримінально-правова форма убезпечення сталого розвитку може бути в дисонансі з розвитком громадських свобод.

До того ж розуміння кримінального закону та, відповідно, злочинності відрізняється від рівня розвитку громадян, характеристик засобів масової інформації, наративів соціальних груп і мереж й дискурсів безпеки у діяльності правоохоронних органів. Більш того, воно відрізняється між жертвами та винними, громадянським суспільством і поліціантами та суддями.

Суттєвих змін методологія вивчення злочину, як соціального конструкту, та злочинності, як соціального інституту, набуває під час війни.

Чотири вершники апокаліпсису. Чума, Війна, Голод, Смерть...

Днями знайшов обкладинку часопису Економіст 2019 року, який інтерпретує об'явлення Св.Іоанна Богослова [2]. Чума Ковіду, Війна та пов'язаний з нею Голод значної частини Світового Півдня, непередбачуваність світового розвитку у динаміці крапки біфуркації

дають можливість виказати положення про те, що Світовий Апокаліпсис є даністю, яка підлягає спеціальному аналізу з точки зору розвитку кримінологічної теорії та практики. Загальне положення – відносна непередбачуваність процесів нелінійного розвитку та зв'язків соціальних явищ і процесів.

Професор Френкель, голова першого Всеукраїнського кабінету з попередження злочинності, у праці «Голод і злочинність» у 1927 році писала про те, як соціально-психологічне зараження та конформізм вели до випадків людожерства в Одеській області [3]. З іншого боку, голодомор та репресії селянства були поєднані із суттєвим зниженням злочинності.

Про розвиток відносин між оргзлочинністю та епідемією Ковід не писав тільки ледащій [4]. Та і зараз концепт української війни розглядається кримінологами у суто лінійних параметрах. Проте, з нашої точки зору, такі висновки не нададуть нового поштовху теорії кримінології та і практиці попередження злочинності.

Перша методологічна проблема: що і навіщо ми аналізуємо? Війну як явище, як процес, як результат, як чинник. Її пов'язаність із смертю та правом на життя, легітимність відібрання якого ніхто не може заперечити. За даними антропологів та соціологів девіантної поведінки, за останні 5600 років у Світі було більше 15000 війн, наслідком яких було більш ніж 3,5 млрд людських життів. Світовий порядок змінюється, воєнні дії диверсифікуються на світові, локальні, військові конфлікти, партизанські війни, інформаційні, терористичні, консцієнтальні (гібридні), превентивні (на упередження), тощо. І хоча метафора війни (наприклад, війна з терором, війна зі злочинністю, війна з наркотиками) посідає чільне місце у сучасному кримінологічному дискурсі, кримінологи загалом відстають від інших дисциплін у вивченні реальності війни та її наслідків для злочинності, покарання та ідеології.

Війна розглядається як засіб контролю над населенням із безмежною злочинністю, пов'язаною із безкарністю та дозволеністю актів насильства, корупційною злочинністю, спекуляцією та контрабандою, торгівлею зброєю, коллабораційною активністю та шпигунством. В інформаційному суспільстві війна раціоналізується через громадську думку та деїфікацію ворога. Фахівцям у галузі інформаційної та психологічної безпеки суспільства ще належить вивчити значущість раціоналізації насильства через війну метафор та наративів (орки та укри, русня та укрофашисти, та Саурон Путлер). Метафора війни Дж. Толкієна знаходить своє висвітлення у сучасній кримінальній міфології. Ті ж міркування стосуються вивчення сексуального насильства та ядерного шантажу у військові часи [5].

Рут Джеймісон у праці «До кримінології війни у Європі» відзначала, що: «Небажання сучасної кримінології акцентувати увагу на війні та збройних конфліктах тим більше дивно, якщо врахувати: (а) що війна як емпірична область дослідження є драматичним прикладом масового насильства та віктимізації в екстремальних умовах; (б) що ці питання насильства та порушення

прав людини вирішуються, зокрема, через дії держави....; (с) що вони часто включають як узгоджені, так і індивідуальні (часто гендерно специфічні) дії людей і змову, (d) що війна і надзвичайний стан тягнуть за собою масове посилення соціального регулювання, покарання та ідеологічного контролю...» [6].

Європейські та світові практики виходять з того, що взаємозв'язки між війною та злочинністю, визнані протягом усієї історії, привертають увагу та викликають занепокоєння дослідників, державних чиновників, політиків і широкого загалу. Проте методологічні проблеми обмежують можливості виявлення точних обставин, за яких війна та злочинність перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. Маса фактів свідчить про те, що за війною часто йде зростання насильства, але є й важливі винятки із цієї закономірності. З одного боку, хаос і нестабільність завжди були благодатним ґрунтом для організованої злочинності та злочинних мереж, які зазвичай діють у Східній Європі. Конфлікт в Україні – це золота можливість для мерзенних груп використовувати зневірених і вразливих людей, які втомилися від смерті та руйнувань. Не випадково піднесення і розширення можливостей організованих злочинних синдикатів з усього світу завжди були тісно пов'язані з тією чи іншою формою хаосу – соціального, політичного чи економічного. Війна президента Росії Володимира Путіна в Україні створила ризики, багато в чому схожі на ті, які дали життя і дихання потужним злочинним організаціям, що терзали обидві країни в минулому. Кожна фаза конфлікту – від активного протистояння до припинення бойових дій – є особливими ризиками, які необхідно ретельно відстежувати [8]. До речі, це спільні ризики щодо інших явищ апокаліптичного середовища. Для цього ще у травні 2021 року Рада ЄС ухвалила висновки, що визначають пріоритети ЄС на 2022–2025 роки у боротьбі з тяжкою та організованою злочинністю через Європейську мультидисциплінарну платформу проти кримінальних загроз (ЕМРАСТ). Пропонується моніторинг 10 цілей з підвищеними ризиками несприятливої динаміки у час соціальних катастроф (пандемія, війна, голод, смерті) та період відновлення: злочинні мережі високого ризику з особливим акцентом на тих, хто використовує корупцію, акти насильства, вогнепальну зброю та відмивання грошей через паралельні підпільні фінансові системи; кібератаки; торгівля людьми; сексуальна експлуатація дітей; незаконне ввезення мігрантів (Африка та анклав); незаконний обіг наркотиків; шахрайство, економічні та фінансові злочини, включаючи шахрайство в Інтернеті, акцизне шахрайство, злочини проти інтелектуальної власності, підробку товарів та валют, злочинні фінанси; організовані злочини проти власності, з особливим акцентом на крадіжки та грабежі, злочини проти автотранспорту та незаконну торгівлю культурними цінностями; екологічні злочини; незаконний обіг вогнепальної зброї; виготовлення та надання підроблених та фальшивих документів [8].

Європейський вектор розвитку потребує того, щоб розробка нового кримінального законодавства та кримінологічної науки України йшли за умов використання сучасних

європейських дискурсів розвитку суспільного розуміння значущості кримінально-правового впливу з урахуванням системи європейського законодавства у публічно-правовій площині, судової практики та законотворчої і законопроектної роботи ЄС.

Таким чином, названі пріоритети ЕМРАСТ є, можливо, основою розробки методології кримінологічного вивчення взаємозв'язків війни та злочинності у сучасних умовах.

Що стосується відокремлення «кримінології війни» на відміну від «військової кримінології», підкреслимо, що аморфність категоріального апарату та багатовекторність військових ризиків не може робити концепт війни кримінологічною константою [9].

Окремим питанням виступають проблеми віктимології військових дій від віктимізації цивільного населення, питань репарацій та компенсацій, до висвітлення проблеми «солдата як жертви» (згода на насильство, необхідна оборона, бойовий імунітет та компенсації) та держави як жертви (віктимність соціальних спільнот, репарації та суверенітет, деструктивна віктимогенна активність). Такий аналітичний виклик може вплинути на розвиток теоретичної та концептуальної ефективності віктимології у проблематиці концепту «віктимологічного іншого» в екстремальних ситуаціях.

Повертаючись до методологічних витоків кримінологічного дослідження війни, вивчення проблеми має носити комплексний характер від деструктивної поведінки держави та соціальних спільнот до індивідуальних ризиків віктимізації та їх попередження.

Список використаних джерел

1. Новий Кримінальний кодекс України. Проект. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>.
2. The Things Have Started For The Economist Magazine 2019 Cover. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=q7-bXaJi7QQ>.
3. Деятельность Всеукраинского кабинета по изучению преступника и преступности / В кн.: Изучение преступности и пенитенциарная практика. 1923. Вып. 2. С. 163. Peter H. Solomon, Jr. Soviet Penal Policy, 1917-1934: A Reinterpretation Slavic Review Vol. 39, No. 2 (Jun., 1980), pp. 195-217 URL: <https://doi.org/10.2307/2496785>.
4. Забарний М. М. Кримінологічний аналіз і тенденції злочинності у період до та після пандемії в Україні та деяких зарубіжних державах. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 38. URL: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i38>; Аркуша Л. І. Загальна характеристика злочинної діяльності в умовах карантину *Правове життя сучасної України* : Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 201–204.
5. Conflict, Crime and Justice in the Global Era. URL: <https://www.imperial.ac.uk/horizons/module-options/3rd--4th-year-undergraduates/conflict-crime-and-justice/>.

6. Jamieson, R. (1998). Towards a criminology of war in Europe. In V. Ruggiero., N. South. and I. Taylor. (eds.). *The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe*. Oxon: Routledge. 480.
7. Rugerri Scaturro What Impact Can The War In Ukraine Have On Organized Crime? URL: <https://www.orionpolicy.org/orionforum?>; Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation. *UN Global Crisis Response Group on Food, Energy and Finance*. 8 june 2022. URL: https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/06/GCRG_2nd-Brief_Jun8_2022_FINAL.pdf.
8. Fight against organised crime: Council sets out 10 priorities for the next 4 years- Main contents URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vlj4fb93jrx?ctx=vh1alzift7wj&tab=1>.
9. McGarry, R. and Walklate, S. (2015). Introduction: Placing war within criminology. In S. Walklate. and R. McGarry. (eds.). *Criminology and War: Transgressing the Borders*. Abingdon: Routledge.; Ross McGarry Why a Criminology of War? University of Sheffield – Centre for Criminological Research Seminars, 2016. URL: <https://www.liverpool.ac.uk/media/livacuk/sociology-social-policy-and-criminology/research/Ross,Why,a,criminology,of,war,slides.pdf>.